

EEN GOED NEST

‘Die Lenin (...) is niet gevaarlijk.’

Vorst Georgi Lvov, de eerste premier van Rusland na de val van de tsaar

De belangrijkste relaties in Lenins leven waren die met vrouwen. Hij had weinig echte vrienden, en de vrienden die hij had verloor hij vrijwel allemaal weer, vanwege de politiek. Mannen dienden het met hem eens te zijn en moesten buigen voor zijn wil, anders liet hij hen vallen. Een vertrouweling van Lenin uit de tijd toen hij als balling in het buitenland leefde, herinnerde zich: ‘Ik begon me steeds meer te distantiëren van de revolutionaire beweging (...) en dus hield ik voor Vladimir Iljitsj op te bestaan.’ Op zijn drieëndertigste was zijn broer Dmitri de enige man die hij tutoyeerde.¹

Het grootste deel van zijn leven was hij omringd door vrouwen: zijn moeder, zussen, zijn echtgenote Nadja, vijftientig jaar lang; en zijn maîtresse Inessa Armand, met wie hij een ingewikkelde liefdesverhouding had en met wie hij ook lange tijd samenwerkte, in de ene periode intensiever dan in andere. In de vijftien jaar die hij als banneling in Europa doorbracht en waarin hij altijd krap gehuisvest was, leefde hij harmonieus samen met zijn inwonende schoonmoeder, een vrouw die er uitgesproken meningen op nahield die sterk afweken van de zijne.

Die vrouwen rond Lenin zijn zonder uitzondering neergezet als sloofjes die huishoudelijk werk voor hem deden en die hij inschakelde om eenvoudige politieke klusjes op te knappen. Deze voorstelling van zaken is maar gedeeltelijk waar. Lenin huldigde vooruitstrevender opvattingen over de rol van de vrouw dan de meeste mannen binnen de revolutionaire beweging, hoewel gezegd moet worden dat de lat hier niet erg hoog lag.

In veel opzichten was de grote radicaal Lenin een conventionele, burgerlijke Russische man uit de late negentiende eeuw, en bepaald geen feminist in de moderne betekenis van het woord. Van de vrouwen in zijn omgeving verwachtte hij dat ze hem verzorgden en vertroetelden, wat zij ook deden. Maar hij luisterde ook naar hen en nam ze in politieke aangelegenheden even serieus als mannen.

Zijn vrouw Nadja wordt vaak geportretteerd als weinig meer dan zijn secretaresse, een manusje-van-alles die er weinig eigen meningen op nahield. Maar zij was veel meer dan dat. Toen ze hem ontmoette was zij een revolutionair, had in de gevangenis gezeten en was naar Siberië verbannen voordat zij met hem trouwde, en ze speelde een belangrijke rol naast hem in de ondergrondse beweging die vóór 1917 in Rusland de fakkel van de revolutie brandend hield. Zij heeft geen boeken over marxisme of filosofie geschreven, had het zelden over politieke tactiek of beleidskwesaties, en sprak hem vrijwel nooit tegen, maar Lenin leunde zwaar op haar, omdat ze praktisch was ingesteld en beschikte over een goed stel hersens. Ze 'runde' tientallen geheime bolsjewistische agenten in heel het Russische rijk en kende de kleinste details van de partijorganisatie. En het belangrijkste: Nadja had een matigende invloed op de snelle stemmingswisselingen en woedeaanvallen van haar man, wat vaak nogal wat tact van haar vergde.

Ook de rol die Inessa Armand in zijn leven speelde is verkeerd begrepen of, in het geval van de Sovjetautoriteiten, opzettelijk genegeerd. Tot haar dood in 1920 had zij tien jaar lang af en aan een relatie met hem. Voor zijn gevoelsleven was zij van het allergrootste belang. Ook was zij een van de bekendste vrouwelijke socialistinnen van haar generatie, en een van zijn naaste medewerkers die hij zeer vertrouwelijke opdrachten gaf. Vaak vertegenwoordigde zij Lenin op internationale bijeenkomsten van revolutionairen, een verantwoordelijkheid die hij maar aan weinig mensen toevertrouwde. Na de revolutie bekleedde zij in Moskou verschillende politieke functies. Vaak verschilde zij met hem van mening, wat zij niet onder stoelen of banken stak, maar de twee waren lange tijd onafscheidelijk. Iedereen die haar kende – ook Lenins echtgenote, die een goede vriendin van haar werd – wist hoe belangrijk zij voor hem was in de merkwaardig aan-

doenlijke driehoeksverhouding die zij een tijdlang met elkaar hadden. Na zijn dood weefden zijn opvolgers een ware ‘cultus’ rond zijn persoon. Lenin werd bijna aanbeden als een wereldlijk icoon en beschouwd als de belichaming van bolsjewistische rechtschapenheid en Inessa werd bijna uit de geschiedenisboeken van de Sovjet-Unie weggeschreven. In de vijf jaar vóór 1917 schreef hij veel meer – persoonlijke en politieke – brieven aan haar dan aan wie dan ook. Hun briefwisseling en Inessa’s dagboek zijn bijna zeventig jaar lang gecensureerd, totdat de communistische staat die Lenin had opgericht ineens stortte.

Twee van Lenins zussen werkten zij aan zij met hem in de illegale revolutionaire beweging. Anna Iljimitsjna Oeljanova, geboren in 1864, was zes jaar ouder dan hij; Maria was acht jaar jonger dan haar broer. Allebei werden zij onder het tsaristische regime herhaaldelijk gevangengenomen of verbannen wegens subversieve activiteiten. Zij waren betrokken bij het over de grens brengen van ondergrondse agenten en bij het smokkelen van socialistische literatuur, en na de revolutie bekleedden zij vooraanstaande functies in het Sovjetregime. Gedurende de vele jaren die hij in ballingschap leefde, woonde één van beiden – meestal Maria – bij hem, samen met Nadja en zijn schoonmoeder.*

Zijn leven lang kon Lenin terugvallen op een netwerk van toegewijde vrouwen die loyaal aan hem waren, en – althans de meesten – tevens aan de revolutionaire zaak waar hij voor stond. Zij getroostten zich grote offeringen voor hem en namen grote persoonlijke risico’s voor de goede zaak; werken voor de revolutie was een gevaarlijke onderneming. Hun

* Lenin had nog twee andere zussen, allebei Olga geheten. De eerste was geboren in 1868 en stierf nog voordat ze één jaar werd. Met de tweede, die in herfst van 1871 geboren werd en achttien maanden ouder was dan hij, kon hij het zeer goed vinden. Als kleuters en later als pubers waren de twee onafscheidelijk. Volgens veel vrienden van de Oeljanovs gold zij vanwege haar intellectuele en artistieke begaafdheid als het wonderkind van de familie. Behalve slim en creatief was zij ook mooi en elegant. Kort na haar negentiende verjaardag werd zij door tyfus geveld. Lenin woonde met haar samen in Sint-Petersburg toen zij ziek werd en hij heeft haar in haar laatste jaren verpleegd. Na haar dood was hij ontroostbaar en verweet hij zichzelf dat hij te weinig voor haar had gedaan; de droefgeestige brieven die hij na haar dood naar huis schreef getuigen nog maanden later van een diep schuldbesef.

onvoorwaardelijk geloof in hem beschouwde hij soms als iets volkomen vanzelfsprekends. Maar zij waren even betrokken bij hem als hij bij hen.

Veel meedogenloze en cynische mannen doen sentimenteel over hun moeder. Lenin zei vaak tegen familieleden en kameraden: 'Moeder (...) nou ja, dat is gewoon een heilige.' De laatste twintig jaar van haar leven heeft hij haar nauwelijks gezien (ze overleed in 1916 toen hij als banneling in Zwitserland woonde) maar hij was een uiterst toegewijde en niet slechts een plichtsgetrouwe briefschrijver. Waar hij zich tijdens zijn vele omzwervingen door Europa ook maar bevond, hij schreef haar regelmatig. In zijn brieven roerde hij nauwelijks politieke onderwerpen aan en ook aan zijn journalistieke werk maakte hij amper woorden vuil; veeleer schreef hij haar – vaak tot in de kleinste details – over zijn huiselijk leven, zijn gezondheid en zijn reizen. Veel brieven zijn een soort natuurbeschrijvingen, en gaan over de jacht en over zijn wandelingen in de Alpen, want lange wandelingen maken in de bergen en de ongerepte natuur behoorden tot de dingen die hij liefst deed. Zijn brieven naar huis zijn zonder uitzondering gericht aan zijn 'Geliefde moeder' of 'Liefste mamoesjka'. Zijn laatste brief, die hij een paar weken voor haar overlijden schreef, eindigt met de regel: 'Ik omhels je innig mijn liefste en wens je heel veel sterkte toe.' Lenin was humeurig, prikkelbaar en snel geïrriteerd, vooral naarmate hij ouder werd, maar zijn moeder was de enige over wie hij tegenover anderen nooit klaagde, de enige van wie hij onvoorwaardelijk hield.

Maria Alexandrovna Blank was in 1835 geboren te Sint-Petersburg. Haar vader was een wat excentrieke man, arts van beroep en – een feit dat de Sovjetautoriteiten na Lenins dood altijd angstvallig geheim hebben gehouden – van Joodse afkomst. Hij heette oorspronkelijk Sril (Jiddisch voor Israël) Moisejevitsj (Mozes) Blank en was geboren in Odessa, maar tijdens zijn medicijnenstudie had hij zich tot het Russisch-orthodoxe geloof bekeerd en veranderde zijn voornaam en vadersnaam in Alexander Dmitrjevitsj. Na het behalen van zijn artsdiploma reisde hij veel rond in Europa en trouwde met Anna Groschopf, de dochter van een welgestelde Duitse koopman. Zij was lutheraans. Volgens de strenge tsaristi-

sche godsdienstwetgeving diende zijn vrouw zich te bekeren tot het orthodoxe geloof, maar dat weigerde ze en ze voedde haar zes kinderen in het lutherse geloof op.*

Alexander Blank begon zijn loopbaan als legerarts, ging later als dokter bij de politie werken en klom op tot ziekenhuisinspecteur in Zlato-oest, in het gouvernement Tsjeljabinsk in het westen van Siberië. Deze functie leverde hem de ambtelijke titel ‘staatsraad’ op, waarmee hij in de adelstand werd verheven. Toen hij nog voor zijn zestigste met pensioen ging, liet hij zich inschrijven als een lid van de adel van Kazan en kocht daar het landgoed Kokoetskino, ongeveer dertig kilometer ten noordoosten van de stad, met een mooi landhuis en veertig lijfeigenen om het land te bewerken.²

* Lenin was zich vrijwel zeker niet bewust van zijn gedeeltelijk Joodse afkomst. Zijn zus Anna kwam een deel van het familieverhaal op het spoor toen ze in Zwitserland de familie Blank ontmoette. Haar werd verteld dat vrijwel alle Zwitsers met die naam Joden waren. Vervolgens kwam ze erachter dat een zilveren beker (afkomstig uit de erfenis van de familie Blank die in het bezit van haar moeder was gekomen) van het type was dat wordt gebruikt op Joodse feestdagen. Kort na Lenins dood werd Anna door het Lenininstituut – opgericht in 1924 om zijn ‘nalatenschap’ te beheren – gevraagd de geschiedenis van de familie Oeljanov op schrift te stellen. Ze ging zeer grondig te werk en kwam feiten aan de weet over haar grootvader die volkomen nieuw voor haar waren. Jarenlang heeft ze niemand buiten de familie over haar bevindingen verteld. Kort voor haar dood, in 1932, heeft ze Stalin er per brief van op de hoogte gesteld. Ze is naar het Kremlin gegaan en heeft hem de brief persoonlijk overhandigd. ‘Het is voor u vast geen geheim dat uit het onderzoek naar onze grootvader is gebleken dat hij uit een arm Joods gezin kwam,’ zei ze tegen hem. Het openbaar maken van deze feiten ‘zou bevorderlijk kunnen zijn voor de strijd tegen het antisemitisme (...) Vladimir Iljitsj had een hoge dunk van Joden en was overtuigd van hun uitzonderlijke begaafdheid.’ Nadat Stalin de brief aandachtig had gelezen, beval hij haar: ‘Geen woord tegen anderen over deze brief!’ Stalin zelf was een rabiate antisemiet en was ervan overtuigd dat het de zaak van het bolsjewisme onder de Russen geen goed zou doen als bekend zou worden dat de oprichter van de Sovjetstaat Joodse wortels had. Als Lenin had geweten van zijn Joodse afkomst zou hij daar naar alle waarschijnlijkheid onverstoord over zijn geweest. Ooit vertrouwde hij de schrijver Maxim Gorki toe: ‘Wij beschikken niet over veel intelligente mensen. [Russen] zijn een begaafd volk. Maar we zijn lui. Een pientere Rus is bijna altijd een Jood of er stroomt deels Joods bloed door zijn aderen.’

Toen Maria Alexandrovna drie jaar oud was, overleed haar moeder. Haar vader ging samenwonen met de zus van zijn overleden echtgenote, de weduwe Jekaterina von Essen. In het Rusland van die dagen wekte hun huishouden aanstoot, maar Blank wilde zijn schoonzuster niet te schande maken en probeerde met haar te trouwen. Omdat het huwelijk in de ogen van de kerk onwettig was kregen zij echter geen toestemming. Mede dankzij haar vermogen was hij in staat geweest Kokoeshkino te verwerven en zij bleven er samen wonen tot haar dood in 1863.*

Lenins moeder was een rustige, introverte vrouw met een sterke wil. Ze had donkerbruin haar, een slank postuur en ging elegant gekleed, al was dat niet naar de laatste mode. Bij de Oeljanovs was al te innig lichamelijke contact tussen ouders en kinderen niet gebruikelijk en er werd nauwelijks gekust, omhelsd of geknuffeld. Meer in het algemeen probeerde Maria Alexandrovna het tonen van emoties zoveel mogelijk te ontmoedigen. Zij was de spil van het gezin en werd door al haar kinderen op handen gedragen. ‘Wij hielden allemaal veel van haar en waren zeer gehoorzaam,’ schreef haar oudste dochter Anna later. ‘Moeder sprak nooit met stemverheffing en deelde vrijwel nooit straffen uit.’³

Ze was zachtvaardig en zorgzaam, en nam haar kinderen altijd in bescherming tegen de verslechterende financiële omstandigheden na de dood van een familielid en tegen de voortdurende aandacht van de geheime politie. Ze was zuinig maar niet schraperig. Lenins moeder was een intelligente en ontwikkelde vrouw, maar de radicale politieke denkbeelden van haar kinderen onderschreef zij niet, en veelal begreep ze die ook niet. Een marxist of revolutionair was zij beslist niet. Maar ze achtte het beter om niet met haar kinderen te kibbelen over politieke kwesties of te

* Alexander Blank deed om nog meer redenen de wenkbrauwen fronsen van de gezeten burgerij. Hij kwam geregeld in aanvaring met zijn chefs, koeioneerde zijn ondergeschikten en was zeer geporteerd voor wat wij tegenwoordig alternatieve geneeswijzen zouden noemen. Hij geloofde heilig in ‘balneologie’, waarbij patiënten enige uren van onder tot boven in natte handdoeken worden ingepakt; helemaal omsloten worden door water was volgens hem goed voor de hygiëne en het doodde de ziektekiemen. De behandeling is niet wetenschappelijk bewezen, maar waarschijnlijk zijn er minder patiënten aan bezweken dan aan aderlatingen met behulp van bloedzuigers, een therapie die destijds nog heel gebruikelijk was.

veel vragen te stellen over hun illegale activiteiten, ook al brachten die hen vaak in problemen. Van de brieven die zij aan haar zoon heeft geschreven, zijn er maar weinig bewaard gebleven en daarin had zij het vrijwel nooit over politiek. Voor Maria Alexandrovna kwam haar gezin op de eerste plaats.

Toen haar kinderen volwassen waren, belandden zij allemaal wel een keer in de gevangenis of werden zij verbannen, soms zelfs een paar tegelijkertijd. Telkens verhuisde ze dan naar de stad waar zij gevangenzaten of naar een plaats in de buurt van hun verbanningsoord. Dikwijls verneederde ze zichzelf door smeekebeden te richten aan de autoriteiten om vrijlating van een zoon of een dochter, of om hen milder te behandelen. Rijk was ze niet, maar ze beschikte over voldoende financiële middelen om haar kinderen langere tijd te ondersteunen. Ze stuurde hun geld, kleding, boeken, voedselpakketten en het lijkt erop dat ze er zich nooit over klaagde dat haar kinderen een beroep op haar bleven doen. Van al haar kinderen klopte Vladimir het vaakst bij haar aan om hulp, ook al ontving hij bij tijd en wijle ruimschoots financiële steun uit andere bronnen. Hij betaalde zichzelf in het buitenland een aantal jaren een salaris uit, afkomstig uit de kas van de bolsjewistische partij, waarvan hij een tijdje penningmeester was, maar zijn boeken en journalistieke werk brachten weinig geld op. Het leven van een beroepsrevolutionair was een onzeker bestaan en soms was hij platzak. Toen hij de veertig al ruimschoots was gepasseerd, kon hij niet in zijn levensonderhoud voorzien zonder de hulp van zijn moeder.

Vladimir was niet zo gelijkmoedig en toegeeflijk als Maria Alexandrovna, maar hij had wel andere karaktertrekken van haar geërfd. 'Pas toen ik zijn moeder leerde kennen, kwam ik erachter van wie Vladimir Iljitsj die charme had,' zei Ivan Baranov, een kameraad uit Lenins vroege revolutionaire jaren.⁴

* * *

Zijn vaders afkomst stelde de Sovjethistorici voor minstens even grote problemen als die van zijn moeder. Volgens de laatste officiële Leninbio-

grafie van Sovjetmakelij, die verscheen in de jaren vijftig van de vorige eeuw, stamde zijn vader Ilja Nikolajevitsj Oeljanov uit 'de arme lagere middenklasse van Astrachan', wat maar deels in overeenstemming met de waarheid is. Lenins grootmoeder van vaderskant, Anna Alexejevna Smirnov, was een ongeletterde Kalmoeke vrouw, wier wortels in Centraal-Azië lagen en die ook de typische gelaatstreken vertoonde van haar etnische herkomst. In veel beschrijvingen van Lenins uiterlijk wordt melding gemaakt van zijn 'Mongoolse ogen' en hoge jukbenen, maar in de officiële Sovjetgeschiedschrijving werd stelselmatig gezwegen over zijn grootouders. Zij pasten niet in het zorgvuldig afgestofte beeld van de grondlegger van het bolsjewisme, die door moest gaan voor een zuivere Groot-Rus.*

Ilja was in 1831 geboren. Zij ouders stierven op jonge leeftijd. Hij werd onder de hoede genomen van zijn oom Vasili, een welvarende kleermaker en koopman die een goedlopende zaak had in Astrachan, een vissersstadje gelegen in de monding van de Wolga die in de Kaspische Zee uitstroomt. Vasili stelde zijn neef in staat een goede opleiding te volgen en Ilja werd uiteindelijk leraar in de exacte vakken. Hij heeft aan verschillende middelbare scholen in Zuid-Rusland lesgegeven. In 1863 trouwde hij, gaf daarna nog les tot 1869 aan een school in Nizjni Novgorod, maakte toen een grote promotie en werd benoemd tot onderwijsinspecteur in het gouvernement Simbirsk, een eervolle functie die hem de aansprektitel 'uwe excellentie' opleverde en hem in de erfelijke adelstand verhieft.

Van alle kinderen Oeljanov leek Vladimir het meeste op zijn vader. Ilja Oeljanov had spleetogen, een hoog rond voorhoofd, en rossig haar dat begon uit te vallen toen hij begin twintig was. Evenals zijn zoon kon hij de 'r' niet goed uitspreken en soms sliste hij een beetje. Hij was extravert-

* Onder Stalin werden de bewijzen van Lenins deels Kalmoeke afkomst vernietigd. Bij toeval kwam de waarheid aan het licht. De Armeense romanschrijfster Marietta Sjaginjan stuitte op documenten over Lenins grootmoeder toen zij werkte aan haar boek *De familie Oeljanov*, dat oorspronkelijk in 1937 werd gepubliceerd in een klein tijdschrift, dat onmiddellijk door de autoriteiten werd verboden. Het werd pas in 1957, na Stalins dood, opnieuw uitgegeven, toen er in de Sovjet-Unie een korte periode van culturele dooi heerste.

ter dan zijn vrouw en was graag in gezelschap. Zijn beroep bracht met zich mee dat hij vaak op inspectiereis was in het uitgestrekte schooldistrict dat onder zijn toezicht stond. Lenins moeder was dan wel luthers maar ze ging zelden naar de kerk. Zijn vader was godsdienstig en zorgde ervoor dat zijn kinderen een traditioneel Russisch-orthodoxe opvoeding kregen.

Hij was een uiterst fatsoenlijke liberaal, die geloofde in geleidelijke sociale en politieke veranderingen door middel van het onderwijs – het type goedwillende bourgeois dat later nog meer zijn zoons verachting opwekte dan de zwartste reactionair. Ilja had een grote verering voor tsaar Alexander II, ‘de bevrijder van Rusland’, die in 1861 de lijfeigenschap had afgeschaft en een reeks gematigde staatkundige hervormingen doorvoerde. Nadat de tsaar in 1881 door terroristen van de revolutionaire organisatie Wil van het Volk was vermoord, was Ilja Oeljanov dagenlang in tranen. In vol ornaat woonde hij de herdenkingsdienst voor de tsaar bij in de kathedraal van Simbirsk. Hij was een trots vertegenwoordiger van de gevestigde orde. Voor zover bekend, stond hij in contact met maar één bekende ‘subversieveling’: huisarts Alexander Kadjan, die door de geheime politie naar een verbanningsoord was gestuurd. Maar zijn contacten met de arts waren van zuiver professionele aard.

‘Onze vader is nooit een revolutionair geweest,’ schreef Anna in haar korte familiegeschiedenis. ‘In die tijd – hij was de veertig al gepasseerd en was gezinshoofd – wilde hij ons, zijn kinderen, tegen dat soort denkbeelden beschermen.’ Haar zus Maria was het met haar eens. ‘Vader was trouw aan het tsaristisch regime, hij was zeker geen revolutionair,’ zei ze tegen een jonge kameraad. ‘We weten te weinig over hem om te kunnen zeggen hoe hij precies stond tegenover de radicale activiteiten van de jongeren.’

Lenin heeft zelf nooit geprobeerd zijn afkomst te verbergen; het waren de Sovjetautoriteiten die later de mythe hebben geschapen dat de stichter van ‘s werelds eerste arbeidersstaat ‘uit het volk’ kwam en ‘van lage sociale afkomst’ was. Voor veel mensen die hem kenden, waren zijn manieren en omgangsvormen veelzeggend. Maxim Gorki, een overtuigd socialist die in grote armoede was grootgebracht en wél uit het volk kwam, zei dat

‘Vladimir Iljitsj het zelfvertrouwen [had] van een “leider”, van een echte Russische edelman, en ook een aantal psychologische trekken van zijn sociale klasse vertoonde.’⁵